

SZEGFŰ LÁSZLÓ

Szent Gellért világgképéről

Kétszáz év alatt sokan kísérelték meg Gellért püspök egyetlen, korunkra maradt művének, a *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*-nak értelmezését (Batthyányi Ignác, Karácsonyi János, Hajdú Tibor, Joseph Endres, Ferenczik István, Max Manitus, Ibrányi Ferenc, Ivánka Endre, Bodor András, Rónai György, Redl Károly, Gabriel Silagi és mások), mégis azzal kell indítanunk ezt az előadást, hogy meglehetősen nehéz feladat egy olyan zseniális személyiség világgképét bemutatni, mint amilyen Gellért püspök volt, aki óriási tudását megkísérelte ugyan beleépíteni egy-egy teológiai munkájába, más jellegű műveibe, de ezek a kísérletek nem igazán sikerültek, ugyanis fennmaradt munkáját olvasva lépten-nyomon úgy érezzük, hogy ez a tudásanyag szétfeszíti az adott mű kereteit, hogy a szerző sokkal többet tud, és többet szeretne elmondani, mint amennyire idejéből és lehetőségeiből futja. Bizonyosan így volt ez azokban a munkáiban is, amelyek az elmúlt évezredben elkallódtak vagy valamelyik könyvtárban, könyvgyűjteményben lapanganak felismeretlenül. Nehézzé teszi ezt a próbálkozást a szerző rendkívül csapongó stílusa, hirtelen gondolatváltásai, az anyaga, mondanivalója bőségéből eredő zavara, a vissza-visszatérés a már megkezdett gondolatokhoz, majd újabb elkalandozásai.

Mégis, ha Gellért világgképéről egy mondatban kellene nyilatkozni, azt mondhatnám, hogy világgképe hagyományos vagy konzervatív. A korábbi szerzők, a patrisztika nagyjai szellemében halad, alig hoz valami újszerűt vagy ad szokatlan interpretációt. Biztonsággal elmondható világgképéről, hogy az mindenek előtt a Szentírás oda vonható okfejtésin és Isidorus Hispalensis „*Etymologiae libri XX*” című művének vonatkozó helyein, egyszer-egyszer Beda Venerabilis, Cassiodorus vagy Hieronymus fejtegetésein alapszik. Gellért maga is bevallja: „nem a természettudomány, hanem a jelképek alapján akarunk szólni” (20^v).

Bár ő maga is érzékeli, hogy kortársai „inkább akarják a fülüknek újszerű dolgokat meghallani, semmint a hasonlatokból eredő magyarázatokat befogadni (40^v)”, mégis az utóbbi mellett dönt. Sok helyütt kifejtettem már, és ismétlésekbe bocsátkozni nem szándékozván itt

csak érintőlegesen jegyzem meg: Gellért konzervativizmusának nagyon is nyomós oka, ha úgy tetszik hitvédő szerepe volt, ugyanis a világról szóló hivatalos egyházi tanításokat egy – hazánkba éppen az ő egyházmegyéjén keresztül beszivárgó – dualista eretnokség, a balkáni bogumilizmus, amely minden materiálisan létezőt az ördög elátkozott művének tekint, támadása érte. Mint kiváló teológus, Gellért azonnal felismerte, hogy ez egy manicheus jellegű eretnokség (2^r, 123^v–124^r), amellyel szemben a hagyományos értékrendet kell felvonultatni.

Nézzük ezek előrebocsátása után, hogyan is festenek a gellérti világkép elemei!

Nos, erről is elmondhatjuk, hogy – ugyanúgy, mint kortársai világképét – a geocentrizmus jellemzi. „E világ filozófusai, mint ezt kiválóan tudod, azt tanították, hogy hét ég, azaz zenélő mozgású gömbhéjakon hét bolygó van; továbbá azt állították, hogy az ég forog és izzik; és azért nevezik így, mert mint valami vésett edény, hordozza a csillagok beléje vésett jeleit. Az ég szférája gömb alakra van kiképezve, s középpontja a Föld, amelyet minden irányban egyforma távolságra zár körül. A tudósok szerint ennek a gömbhéjnak se eleje se vége nincs.” (16^v, 17^v, 19^v–20^r). Ezek az éggömbök alkotják a szilárd firmamentumot, azaz az égboltot (20^v–21^r), amelyekből mi voltaképpen égfélgömböket (*hemisphaerium*) láthatunk (70^r), és amelyet két oszlop tart (98^r), alatta a tiszta éter (*aether*) helyezkedik el (82^r), ez alatt a levegő-ég (20^v), gyakran felhőkkel borítva (19^v); magassága pedig elképzelhetetlen (89^v, 91^v). A mű szerzője valószínűleg gyakran feledkezett ennek a „kimondhatatlan szépségű fényességek sokaságával felékesített” (81^r) égnek szemlélésébe és csodálásába.

Gellért azonban sohasem konkrét kozmológiai leírást ad, hanem az általa elmondottakat azonnal jelképesen értelmezi: előbb Jézus Krisztusra vonatkoztatja, majd így folytatja: „Égen itt a teológia értendő az egyháztanítók tiszteletreméltó hagyománya szerint, amely teológia fül-siketítően harsog és cikázó villámokat szór, és mennydörög a fellegekben.” (19^v) Ha tehát bizonyoságnak vesszük, hogy egyes személyekről Gellért valóban hiszi, hogy megjárták az eget, lehet, hogy tévedünk. Nem kételkedik abban, hiszen a Szentírásból meríti, hogy Krisztus fel-

ment a mennyekbe (107^v, 151^v), Szent Pál apostol pedig a harmadik égis ragadtatott (103^r), de amikor János evangélistáról beszél, a „mennyei filozófusok egyikéről”, „aki nem akárki, hanem bejárta a mennyek egész magasságát”, bizonyosak lehetünk abban, hogy itt már az egekkel szimbolizált teológiáról van szó, amelyben János „a lélek szavával és látóképességével filozofál.” (18^r)

Nem firtatja, bár biblikus alapon is megtehetné, hogy mi tartja az eget, a földet, s vele a mindenséget. Megelégszik annyival, hogy az ég Isten hatalmas teremtese (80^v), az égbolt Istenen alapszik, aki a semmiből teremtette a világot (99^v). Éppen teremtett anyagi mivoltuk miatt az ún. középső jelenségek (időben teremtett, de Isten által örökkelőnek szántak) körébe tartoznak „az egek és az összes csillagok, mivel ezek is testek.” (96^v–97^v)

Sokkal otthonosabban mozog saját szimbólum-rendszerében: körüljárva témáit, az eget gyakran az egyházra vonatkoztatja allegorikusan (17^v, 21^r, 75^r, 82^v, 83^v, 96^r, 97^v, 99^v, 163^r etc.), máskor a teremtő Isten jele (80^v, 99^v, 111^r) vagy Krisztusé (20^v, 83^v). Az egyházatyákra hivatkozva megint másutt az apostolokat tartja égnek (20^r, 31^v, 83^r) – így hallgatólagosan tizenkettőre emeli az egek számát –, sőt az is előfordul, hogy az összes prófétát, pátriárkát, egyháztanítót értve rajtuk, számukat végtelennek (*innumerabiles*) veszi (20^r, 113^v, 146^r). Aztán megint máskor – mint már idéztük – az ég azonos a teológiával (19^v). Kezdetben csupán az ég (*caelum*) volt, amely a rosszá vált angyalok letaszítása után vált szilárd firmamentummá (20^v–21^r, 89^v), amelynek két tartóoszlopa a két testamentum (98^r). Az égben nyertek dicsőséget az apostolok (103^r), sőt az üdvözültek is a legmagasabb régióiba kerülnek (74^r), ide szállnak imádságaink is (123^r). Gellért – ahogyan ez legendáiból is kiderül – nagy tisztelője volt Szent Jeromosnak, aki – szerinte – „legjobban világít be a mennyekbe.” (122^v)

A föld, a világ – melynek isteni teremtettségét csakúgy hangsúlyozza (52^r, 80^v–81^r), mint isteni irányítottságát (138^v) – fogalma kettős értelemben fordul elő nála: egyrészt jelöli azt a földrajzi totalitást, amely az emberiség életének a színtere (15^v), máskor – és írása jellegéből következően ez a gyakoribb – az emberi társadalom egészére, az em-

berek összességére céloz (118^R, 133^V, 146^V etc.) Olyan esetekre gondolok, amikor elmondja, „az egész világ a gonoszok szájától visszhangzik” (46^R), vagy: „az egész világ zúgolódik a világ teremője ellen.” (110^V), ebben „a hitvány földi világban” (4^V) bűnt bűnre halmoznak (101^V, 161^V). Hasonló értelemben állítja, hogy az apostoli térítés kiterjedt „az egész világra” (82^R, 102^R, 109^V, 117^R, 133^R), amely a földi zárandoklat színtere (87^R), ugyanakkor az emberiség, a hívők számára a tanulás tere is (142^R–143^V). Krisztus a világmindenség legfőbb oltalmazója (133^R) igéivel oktatja a földieket (141^R), beragyogja az egész világot (93^V), amelyet végül hívei népesítenek be (109^V) és a földieknek meg kell hajolniuk Krisztus előtt (121^V). Állítja, hogy sokszor (de nem mindig) a föld a Bibliában az egyházat jelképezi (113^{R-V}), amely egyház „nagyobb az egész világnál” (83^V), sőt ennek akárcsak egy-egy szolgája is nagyobb (84^R), ezért az egyház „a földről az égbe emelkedik” (103^R); ilyen értelemben „a föld szülte a szabadítót” (113^V) azaz az Istenembert, „aki csak teste által vált láthatóvá a világ számára” (118^R). Az isteni bölcsesség szemléletében élő hívő elkülönül „a világ forgatagától” (164^V), Isten pedig bosszút áll majd mártírjaiért a föld lakóin (123^R). A föld tehát, mint szimbólum jelképezhet jót is, rosszat is. (109^R)

Elfogadja a tudósok azon vélekedését, hogy a világot azért nevezik így, mert állandó mozgásban van (80^V), vagy mert: „felékesített”, ugyanis – természetszeretettől áthatva állítja – „a szem számára nincsen semmi ékeesebb a világnál” (81^R). Úgy gondolja, hogy a föld kiterjedését emberi képzelőerővel nem lehet felmérni (80^V–81^R), bár kisebb a Napnál (62^R, 84^R), a csillagok pedig különböző távolságra vannak tőle (81^V, 85^V), és körülötte keringenek (94^V), valamennyi égitest a föld megvilágítását szolgálja (100^R), négy fő égtáj van (165^R), és tizenkét szél fúj a földkerekségen (162^{R-V}). A megművelt föld dúsan termő (74^V, 103^R, 112^V, 114^R, 115^R), termékenységét a víz biztosítja (94^R, 104^R, 109^R, 113^{R-V}, 117^V), a gyom is erősen belegyökereszik a földbe (116^R), amelytől táplálékunkat reméljük (163^R). Földrengésről csak Krisztus halála kapcsán tesz említést (118^V). Azokkal már vitába száll, akik azt állították, hogy ez a világ pusztán atomokból áll (45^R), bár a világ alapprincípiumai között elfogadja az atomokat is (24^R), cáfolja,

hogyan ezekben „isteni erő rejlik” (154^R). Hasonlóképpen elveti azt az elképzelést is, hogy a látható világ négy elemből tevődik össze (45^R), amelyek az istenséget és a világot önmaguk isteni erejéből alkotják (154^R). Azokkal sem ért egyet, akik az anyag örök voltát tételezve beszélnék a Föld keletkezéséről és ennek következtében pusztulásáról is (69^V, 154^R). Gellért kategorikusan kijelenti, hogy a föld – bár teremtett – örök. Biblikus alapokon állítja, hogy „az ég és föld átalakul majd, de nem azért, hogy elpusztuljon, hanem inkább azért, hogy jobbra változzék. Azaz: egy szebb állapotba fog átváltozni, nem pedig megsemmisül valami pusztulás folytán” (69^R). Itt akarátán kívül önellentmondásba kerül, ugyanis ténylegesen létező régióknak tekinti a mennyet és a poklot. Nyilvánvaló, hogy az utolsó ítélet után a jók az egyik, míg a gonoszok a másik helyszínre fognak kerülni, tehát a Föld – legalábbis az ember, a teremtés koronája számára – felesleges színtérré válik. Ezt a problémát úgy hidalja át, hogy – szerinte – a Földet a gonoszságoktól, szennytől és mocsoktól előbb tűz tisztítja meg, majd pedig víz, s így megtisztulva marad az idők végezetéig (70^V).

A látható világ égre, földre és tengerre tagolódik (163^R): alkotórészeit Isten így határozta meg: „az eget az angyaloknak, a levegőt a madaraknak, a tengert a halaknak, a földet az embernek és a többi lelkes lénynek adta.” (22^V)

A levegőt egy másik helyen két régióra osztja, s amíg az alsót a légkörrel azonosítja, a légkör és a Nap között feltételez egy bizonyos teret, ahol a mennyből letaszított gonosz lelkek „a fent és lent között középen, a homályos légben, mint valami forró börtönben az ítélet napjáig” tartózkodnak (42^V).

Ugyanakkor megtartja a vallási világfelosztást is ég, föld, pokol tagolásban (109^R, 122^V, 123^R, 138^V). A poklot a hagyományos felfogásnak megfelelően a föld alatt és a vizek alatt képzelel el (45^R), ahol örök tűz ég (10^R), amely a Sátánból ered. „A Sátán úgy ég – mondja –, hogy a pokol átterjesztve róla a kínzást valamennyiükre, mindnyájuk kínkamrájává válik; másrészt övéi is úgy felizzítják a Sátánt, hogy az egész pokol gyeheennának tekinthető.” (91^R) Természetesen – bár több egy-

házatya gondolatát is felidézi – e témában is iránymutató tudósnek Szent Jeromost tekinti (90^v, 122^v–123^r).

Társadalmi jellegű összefüggésekről igen ritkán szól: elmondja egy bedai hasonlat nyomán, hogy a földkerekség (totus orbis) részei az országok (provinciae), azoknak pedig részei a városok (civitates) (28^r), másutt utal a világ hat korszakára, és arra a hetedikre, amely majd a végítélet után következik el végtelenül (86^r) az ember számára, aki „földből van és a földbe tér meg” (109^v).

A teremtő által az égre helyezett lumináriákról, világítótestekről tudja, hogy a Nap óriási fényessége miatt látszik egyedül az égen, a „Holdat pedig látszólagos fényt adónak hívják azért, mert magától a Naptól nyeri fényét” (56^r, 61^v). A Nap a nagyobb, a fényét tőle nyerő Hold a kisebb, de párosan alkotnak egy közösséget (61^v). Másutt pedig azt – az azóta már közismert tény – állítja, hogy a Nap nagyobb a Földnél is (62^r, 84^r). Természetesen a Nap keleten kel fel és nyugaton nyugszik le, majd ismeretlen föld alatti utakon jut el ismét keletre (57^r–58^r), hogy újra felkeljen. Fénye – rendeltetésszerűen (56^r) – beborítja a világot (48^r), amely nélküle vak lenne (56^r). Nevét onnan nyerte, hogy „egyedül (solus)” van (56^r); olykor csak tányérja látható, máskor sugarai is (71^r), belseje kemény (156^v), csak külsőleg világít (58^r); fényforrás (68^r, 80^r) és fényárasztó (71^r), a vízen megtörik fénye (95^r). Fogatkozását az okozza, hogy a Hold a Nap és a Föld közé kerül mozgása közben (71^r), a csillagok pedig azért nem látszanak nappal, mert a Nap fénye elhomályosítja őket (69^r). A Nap mozgása vezet a kikelethez (96^v). „E világ filozófusai azt állítják – idézi fel tanulmányait –, hogy a víz táplálja a Nap tüzét, és ettől az ellentétes elemtől kapja a Nap fényének és hevének erejét” (25^v). De meggyőződése, hogy Isten helyezte az égre legnagyobb fényforrásként a Napot (97^v), tőle nyeri a Nap fényességét is (74^r, 80^v, 83^{r-v}), s feladata, hogy az általa megszabott törvények szerint működjék (56^r), amíg a végső időkben majd el nem sötétül (96^v).

Gellért jelképrendszerében a Nap elsősorban a megváltó Krisztust jelenti (51^v, 56^{r-v}, 75^r, 87^r, 92^v, 101^r etc.), máskor az apostolokra (17^v, 56^r, 62^r), igehirdetőkre (69^r, 71^v) vagy az igehirdetésre (48^r, 56^r, 57^r,

62^R etc.) értelmezi. Azon Napnál, amelyet a világban látunk (48^R), sokkal fénylőbb az egyház (96^R). A napsugarak allegorikusan Krisztus arcának ragyogása (94^R), de Szent Pál is napragyogású (82^V, 83^V). Máskor a napsugarakról a példabeszédekre asszociál (125^V). Csak érintőlegesen említi meg, hogy bizonyos filozófusok szerint a lelkek a Napban vannak (57^V).

A Hold a második legnagyobb világítótest (55^V, 61^V, 68^R, 80^R etc.). Isten azért helyezte az égre, hogy éjjel világítson (56^R, 97^V), olykor látható, máskor nem (83^R), végezetül majd örök fogyatkozás lesz a sorsa (96^R). A Hold fényváltozásait – hetet különböztet meg (62^V) – is érinti egy allegorikus értelmezés kapcsán: „a Hold tányérja hol sarló alakú, hol körszelet, hol félhold, hol telihold és ez újra és újra ismétlődik (62^R). Más helyen így ír: „akkor van holdfogyatkozás, valahányszor a Hold befut a Föld árnyékába. Ugyanis nincs saját fénye, hanem a Nap világosítja meg, ezért elfogy, ha közé és a Nap közé beékelődik a Föld árnyéka” (62^V).

Egy Maximus Confessorra visszavezethető filozofikus gondolatot is felidéz a hármass felosztású szubsztanciák anyagi vetületeit illetően: a finomságot vagy sűrűséget tekintve döntő ismérvnek sűrű dolgoknak azokat tekintí, amelyek sűrűbbek a Holdnál (98^V–99^R). Ebben a rendszerben tehát a Hold a „mérték”. (Nem térünk itt ki olyan fogalmakra mint a substantia, essentia etc., amelyek már Gellért teológiai és filozófiai nézeteinek taglalását jelentenék.)

Mivel a két nagy égitest közül a Napot legtöbbször Krisztusra értelmezi, magától értetődően a Hold az egyház – Krisztus „földi jegyese” – lesz, amely fényét a megváltótól nyeri; a Hold fényváltozásai pedig az egyház mindenkori állapotát tükröztetik (51^V, 62^{R-V}, 69^R, 96^R etc.).

Semmi különöset nem lát abban, hogy ezt a törvényszerű mozgást, amely a világmindenség működésének összehangoltságából, harmóniájából ered, akár emberi erővel is befolyásolni lehet. Pillanatig sem kételkedik abban, hogy Jozsue, mivel már közeledett a napnyugta, megparancsolta a Napnak, hogy ne nyugodjék le, amíg diadalt nem arat ellensége felett. Izajás próféta pedig napórán is pontosan mérhetően visszafordította a Nap járását (83^V). Gellért tehát hívó ember, aki

nemcsak hogy nem kételkedik a csodákban, de eleve feltételezi azoknak a természetet is befolyásoló tényét, létjogosultságát. Így nem természetbeli különlegességeként tálalja ezeket a biblikus történeteket, hanem azért, hogy az emberek figyelmét Isten mérhetetlen nagyságára és a hit óriási erejére felhívja. „Ő, nagynak és felfoghatatlannak kell mondanunk az emberekben Isten erejét és hatalmát – írja –, amikor a halandók törékeny és nyomorúságos természete parancsol a Napnak, amely megáll az ember parancsára, holott nagyobb az egész Földnél, bevilágítja a keleti és a nyugati világot, és nagyságát Istenen kívül senki nem képes felmérni” (84^R).

Hasonlóképpen elfogadja kora tudományos ismereteit a csillagok és a bolygók mozgásáról. Különösen ez utóbbiak, ha középpontnak a Földet tekintjük, igen bonyolult pályákon mozognak, amelyek kiszámításához komoly csillagászati ismeretek voltak szükségesek. Gellért is úgy látja, hogy a csillagok egymástól különböző távolságokra vannak (74^V), nincs saját fényük (75^R), bár tündöklenek és ragyognak (99^R), fényüket a Naptól nyerik (74^V), az éghez vannak rögzítve (20^V), így futásuk meghatározott (22^V), egyesek szabályos pályán mozognak, mások „szabálytalanul haladók, visszafelé mozgók vagy állók” (74^V). Más felosztási alapon pedig megkülönbözteti az álló csillagokat (*stella*), a csillagképeket (*sidus*), mint amilyen a Bika vagy a Fiastyúk, és az erősfényű csillagokat (*astra*), mint az Orion vagy az Ökörpásztor (Bootész) is (74^V, 81^V, 82^V, 85^V–87^R etc.) Tudja, hogy nappal a csillagok a Nap fényárnyékában vannak (69^R), és arról is van tudomása, hogy a csillagok fénye a Földtől mérhető távolságuk növekedésével csökken (81^V, 84^V). Az sem ismeretlen előtte, hogy „a halandók tizenkét csillagképet különböztetnek meg” (91^V, 92^R, 96^R) és mérhetetlennek tartja a pogányok ostobaságát, „akik h^ualakát, kosokat, bakokat, bikákat, medvéket, kutyákat, rákokat és skorpiókat változtattak át csillagokká” (76^V), sőt még kitalált, hamis isteneik (Mars, Jupiter, Venus etc.) neveit is csillagokra ruházták és „ezekről mindenféle ostoba meséket költöttek” (76^V–77^R). Szerinte a csillagok, jóllehet az ég drágakövei (94^V), valójában anyagi testek (97^R, 99^R), olyanok mint a felhők vagy a fák (96^V), sugárzásuk korlátozott (83^V), időben és térben léteznek csak, végül le-

hullanak majd (74^R). Meghatározott rendeltetésük van, pl. „az Esthajnalcsillag hozza az éjszakát” (87^V). Érdekes megjegyzése, hogy vannak sötét és homályos csillagok is (75^R), persze csak akkor, ha ebben a kijelentésben nem csupán a szentírás-magyarázó hajlandóság mutatkozik meg.

Valószínűleg elmélkedései közepette gyakran rácsodálkozott a csillagos égre: „szépen látszik északon a Göncölszekér hatalmas csillagképét követő Ökörpásztor (hasonlitanak is nevükre)” – írja. Hasonlóan vélekedik a Hüadeszről, a Pleiadeszről és a többi csillagzatról is. Szent hasonlataiban pedig teljességgel feloldja a pogány csillagnevek és a keresztény teológiai elmélkedés allegorizáló magyarázatában várható ellentmondásokat (86^R–96^R). (Meg kell azonban jegyeznünk zárójelben, hogy valamennyi csillag, csillagkép, amelyet Gellért megnevez, kivétel nélkül a kaldeus csillagászat görög és római átültetéseiből eredeztethető, egyetlen olyan csillagot sem említ, amely valamilyen módon a pogány magyarság hiedelmeihez kapcsolható lenne. Ennek valószínűleg nyomós oka lehet, de erre most, az idő rövidsége miatt nem térhetünk ki.)

Természettudományos ismereteit hozzáigazítja misztikus mondanivalójához. Talán itt érhető tetten legszembetűnőbben Gellért allegorikus értelmezéseinek legszebb példája, amely megmagyarázhatja, miért olyan nehéz művének értelmezése, gondolatmenetének követése. A bolygókról írja, hogy a tévtanítókat jelképezik (96^V), ugyanakkor más megvilágításban azokat jelentik, akik bűneik miatt „vezeklő zarándoklatra ítéltettek” (87^R), tehát megtérők. Megint másutt a bolygókat az apostolokra vonatkoztatja, akiknek az Úr ezt az utasítást adta: „Elmenvén az egész világra, tanítsatok minden népet, megkeresztelvén őket az Atya, Fiú, Szentlélek nevében.” Mivel itt az apostolokról van szó, nem „bolygók”, hanem „szétfutó csillagok” a megnevezésük, ugyanis „szétszéledve” hajtották végre Krisztus szándékát. Szimbólumaiban szárnyaló: az állócsillagok az apostolok (82^R, 88^R, 96^R), máskor a szentek (94^V); a leggyakrabban az egyháztanítók a csillagok (17^V, 75^R, 83^R, 97^V, 99^V, 146^R etc.), akik között a legragyogóbb csillag Szent Jeromos (46^R), de csillag az egyház minden hú fia (69^R, 80^R, 82^V, 84^R, 95^R). Nem

kételkedik abban, hogy a mennyei égre „bennünket is csillagnak szánt az Isten” (74^R), s Krisztus a szajhákat, bűnösöket, „a legsötétebbeket is az ég csillagaivá” teheti (85^R).

Gellért szerint mindazon teremtmények, amelyek nem rendelkeznek szabad akarattal, tehát az egész természeti környezet is, Isten alkotása (56^R): nemcsak az a makrokozmosz, amelynek vázlatos bemutatását most megkíséreltük, hanem mindaz, ami ebben létezik, megjelenik, lejátszódik, él, mozog. Hosszasan lehetne még fejtegetni mindent, amit a fény, árnyék és sötétség, a szárazság – nedvesség, a hideg – meleg, a nappal és éjszaka stb. változásáról és váltakozásáról leír; azt, hogy szinte eljut az ellentétek egységének és harcának filozófiai konzekvenciájáig is (161^R). Beszél terepalakulatokról (hegy, völgy, sziklaszirt, szakadék, pusztaság stb.), föld minőségről (föveny, termőföld, por, sár stb.), ásványokról (arany, vas, ezüst, drágakövek stb.), különféle ég feletti (25^V) és ég alatti (31^V) vizekről (tenger, öböl, tó, folyó, patak, záporpatak, mocsár, forrás stb.), légköri alakulatokról (felhők, köd, páráadás) és légköri jelenségekről (zivatar, eső, jégeső, csepegés, villámlás, mennydörgés stb.). Mint említettem, szól a négy fő szélről és a nyolc „mellékszélről”, de külön minőségükről is (szellő, fuvallat, vihar, forgószele, szélvész stb.), igaz, mindjárt az erényekre értelmezi ezeket (158^V, 162^{R-V}). Számos madarat (holló, eszterág, strucc, galamb, sólyom, gerle, veréb stb.), csúszómászót (kígyó), rovat (sáska, szúnyog stb.) és emlőállatot (kos, bak, disznó, kutya, sün stb.) is felvonultat művében, amelyek szintén a szerző teológiai, vallási, morális, az egyházra vonatkozó mondanivalójának allegóriáiként jelennek meg, legtöbbször a hagyományokhoz igazodva, de néha különleges, gellérti interpretációban.

Végso konklúzióképpen azt emelhetjük ki, hogy Gellért szerint Isten a semmiből teremtette meg a látható és láthatatlan világot (12^R, 44^R), s mert a világ teremtés által jött létre, értelemszerűen elveti azt a nézetet, hogy az Istentől eredő világ vele egykorú lenne (98^V), feltételezi a világ időbeliségét és elfogadja az egyházatyák világkorszakolásait, véleményüket a világ berendezkedéséről, működéséről (86^R, 100^V) és Isten szerepéről a világ fenntartásában is.

Bár a hit és vallás dolgait messze minden más elé helyezi, nem nézi le a világi tudományt, sőt állítja, hogy a tudatlanság szenvedés (7^R), tudományok nélkül a világ kormányozhatatlan (24^R), a világi tudósok és pogány bölcselők is Istentől nyerték tehetségüket csakúgy, mint a kortársak (24^V, 36^R). Ám a tudományok elsajátításának azt a célt kell szolgálnia, hogy az ember lélekben kiművelődjék, hogy helyesen tudja értelmezni, egyáltalában megérteni Isten igéit (144^R). A Bölcsesség könyvéből (Sap.) két citátumot is felhoz arra, hogy még a tudatlanok is felismerhetik Istent tökéletes alkotásaiból (74^{R-V}). Ha a teremtet világot szemléli valaki, annak nagyszerűségével, hatalmasságával, mérhetetlenségével, és „ha nem képes őket felmérni semmiféle képzelőerő segítségével, akkor elképzelheti ezek felfoghatatlan teremtetőjének végtelenségét.” (80^V) Gellért szerint a természet nyitott könyv, amelynek minden sora Isten végtelen tökéletességét sugallja. „Tehát, hogy egy tanulatlan ember se mondhasa: nem tudom, ki teremtetett, hiszen nem ismerem a betűt, Isten okulásul adta az eget a nyelvtan, a földet az ékesszólás, a Napot, Holdat és csillagokat a dialektika, a többit pedig a többi tudományok helyett, hogy ezen szép tudományok révén minden teremtmény felismerje az ő teremtetőjét.” (80–81^R)

Gellért püspök természetesen megkülönbözteti az embert körülvevő világot, a makrokozmoszt, amelyet bemutattunk, az ember belső, lélekhez kötött világától, a mikrokozmosztól (*mundus interior ac spiritui mancipatus*), de ez utóbbi már egy másik dolgozat témája.

A téma irodalma

Bathyan, Ignotius de (ed.): *Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta.*

Albo–Carolinae, 1790.

Bodor András: *Szent Gellért Deliberatio-jának fő forrása.* Századok. 77. 1943, 172–227. p.

Endres, J. A.: *Studien zur Geschichte der Frühscholastik: Gerard von Czanad.*

Philosophisches Jahrbuch. 29. 1913, 349–359. p.

Fenczik István: *Szent Gellért helye a filozófia történelmében.* Bp., 1918.

Hajdu Tibor: Sz. Gellért „*Deliberatio*” cz. művének méltatása. In *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története.* I. Bp., 1902, 381–397. p.

Ibrányi Ferenc: *Szent Gellért teológiája.* In *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* I. Bp., 1938, 495–556. p.

- Ivánka Endre: *Szent Gellért Deliberatio*-ja. Problémák és feladatok. Századok, 76. 1942, 497–500. p.
- Karácsonyi Béla–Szegfű László (ed. et transl. Hung.): *Deliberatio Gerardi Moresenae Aecclesiae Episcopi Supra Hymnum Trium Puerorum Ad Isingrimum Liberalem*. [Kézirat, nyomdában]
- Karácsonyi János: *Szent-Gellért csanádi püspök élete és művei*. Bp., 1887.
- Manitus, Max: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*. Bd. 2. München, 1923.
- Redl Károly: *Problémák Gellért püspök Deliberatiójában*. Irodalomtörténeti Közlemények. 69. 1965, 211–217. p.
- Rónai György: *Bogumilizmus Magyarországon a XI. század elején, Gellért püspök „Deliberatio”-jának tükrében*. Irodalomtörténeti Közlemények. 60. 1956, 471–474. p.
- Silagi, Gabriel (ed. crit.): *Gerardi Moresenae Aecclesiae Sev Csanadiensis Episcopi Deliberatio Supra Hymnum Trium Puerorum*. Tvrüholti, 1978.
- Silagi, Gabriel: *Untersuchungen zur „Deliberatio supra hymnum trium puerorum” des Gerhard von Csanád*. München, 1967.
- Szegfű László: *Eretnekség és tirannizmus*. Irodalomtörténeti Közlemények. 72. 1968, 501–516. p.
- Szegfű László: *La missione politica ed ideologica di San Gerardo in Ungheria*. In BRANCA, V. (ed.): *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*. Firenze, 1973, 23–36. p.